

тором проведення спільної радянсько-німецької археологічної експедиції на Ескі-Кермені для виявлення залишків «готської культури». Змістовні листи М.Л. Ернста дозволяють по-новому побачити особливості міжособистісних комунікацій провідних кримознавців епохи й отримати додаткову інформацію з історії археологічного вивчення кримських об'єктів культурної спадщини.

Ключові слова: М.Л. Ернст, С.Ф. Платонов, Ескі-Кермен, радянсько-німецька археологічна експедиція, археологічні пам'ятки, епістолярна спадщина.

Nepomnyashchiy A.A. Unknown pages of the epistolary heritage by Nikolay Ernst: correspondence with academician S.F. Platonov

The scientific circulation introduced three previously unknown letters to the leaders of the historic Crimean local-history studies 20–30s of 20 century, professor of Crimean Frunze Pedagogical Institute Nikolay Lvovich Ernst. Documents found in the personal archives of Academician Sergei Fedorovich Platonov, put the Manuscripts Department of the Russian National Library. S.F. Platonov oversaw some of the issues of the archaeological study of the Crimean medieval monuments and was in correspondence on this subject with the leading Crimean historians. He was the initiator of the joint Soviet-German archaeological expedition at Eski-Kermen to detect residues «gothic culture». Meaningful letters N.L. Ernst allow new insights especially interpersonal communication leading Crimean historians of age and get more information on the history of archaeological study by the Crimean cultural heritage.

Key words: N.L. Ernst, S.F. Platonov, Eski-Kermen, the Soviet-German archaeological expedition, archaeological sites, epistolary heritage.

Подано до друку: 20.04.2016 р.

УДК 94:355.7(477)

НОВІКОВА-ВИГРАН О.С.

**Польське повстання 1863–1864 рр. на Київщині
в документах та спогадах сучасників**

У статті висвітлено революційний рух в Царстві Польському, який став приводом для продовження боротьби проти царизму в Російській імперії. Ряд попередніх повстань на теренах України, що закінчилися поразкою, були лише зразком для подальшої боротьби за свободу проти царизму. Не маючи достатнього досвіду, чудово розуміючи можливість поразки, повсталі свідомо йшли шляхом, що вів до визволення від гніту. Проте жорстока машина царизму ще була достатньо могутня, хоча кожне повстання на території імперії було свідченням її загнивання та занепаду. Ціною свого життя борці проклали шлях майбутньому.

Ключові слова: повстанці, поляки, Царство Польське, Київ, повіт.

У 2013 році громадськість Польщі відзначила пам'ятну дату – 150-річчя з Дня Польського повстання 1863 року. Україна, зокрема Київщина, тісно пов'язана з цією подією, адже поляки, що проживали на теренах Російської імперії, взяли активну участь у боротьбі за визволення від гніту царизму.

Про хід повстання, його наслідки написано чимало. Та майже не зустрічається літератури, яка б висвітлювала події, зокрема на Київщині. Збереглися

спогади сучасників, архівні матеріали, опубліковано документи, укладено збірники статей до 100-річчя повстання.

Мета даної роботи: висвітлити події того часу на Київщині на основі спогадів сучасників та архівних матеріалів. Розкрити хід подій того часу, віддати шану борцям за свободу, які, не зважаючи на поразку та непорозуміння з боку тогочасного селянства, все ж були однією з ланок в ланцюгу боротьби за визволення.

Наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIX століття Росію охопила криза. Самодержавний кріпосницький устрій не міг більше контролювати ситуацію. В країні назрівала революція. Відміна урядом кріпосного права не вирішила інших проблем. Дворянство вимагало проведення політичних реформ, розповсюджується революційне друковане видання журналу «Колокол», з'являються прокламації, частішають виступи студентської молоді та селян. Подібна ситуація склалася також і в регіонах, території яких в той час належали Російській імперії: Польщі, Білорусії, Литві та Україні. У цей період в Росії активізують свою діяльність студентські та революційні гуртки, які активно підтримуються в провінціях. Навчаючись в університетах Росії, поляки брали активну участь у визвольному русі або були його організаторами. Завдання, які ставили перед собою активісти, – боротьба за визволення народу, демократизація і навіть ліквідація самодержавства. Виступи студентів восени 1861 року залучили до боротьби всі прогресивні сили суспільства, а також об'єднали між собою революційну молодь різних національностей. Кінцева мета боротьби: знищення існуючих порядків та завоювання політичної свободи для всіх народів Російської імперії. Виконання цього завдання полягало в підготовці збройного повстання, організацію якого взяли на себе польські та російські офіцери.

У 1861–1862 роках розгорнув діяльність Комітет російських офіцерів: у військових частинах створювалися гуртки, розповсюджувалися прокламації та нелегальні видання, розширювалися зв'язки між революціонерами Росії, Польщі, України, Білорусії та Литви.

З весни 1862 року в Польщі готувалося збройне повстання. Були розроблені основні завдання боротьби: визволення селян з земельними наділами; право народів на самовизначення. Ці принципи підтримали всі активісти, особливо поляки та росіяни, що відкривало великі можливості у співробітництві.

У січні 1863 року в Царстві Польському вибухнуло стихійне повстання проти рекрутського набору, який проводив уряд. Участь у ньому взяли ремісники, робітники дрібна буржуазія та чиновники, частина дворянства [1]. Воно було передчасним і це негативно відбилося на подальших діях революціонерів. Виступ не переріс в селянський рух ні в Польщі, ні в Росії.

Поступово посилюються націоналістичні тенденції. Російські революціонери-демократи, землевольці та передова молодь підтримали повсталих і розглядали можливість виступу зі своїми загонами [2].

Відсутність в Росії на той час сильної революційної партії, яка б повела за собою народні маси, спад повстання в Польщі були основними причинами того, що росіяни неактивно включилися в боротьбу. Виникнувши як національно-визвольний рух, оголосивши визволення селян, соціальну рівність та свободу національного розвитку для українського, білоруського та литовського народів, принцип революційного союзу з іншими народами, польський рух знайшов підтримку в колах демократичних діячів того часу.

На Україні підготовка до повстання велася ще з серпня 1862 року. 22 серпня 1862 року в Києві керівний орган польського повстанського руху «Центральний комітет на Русі», керівником якого був І. Коперницький, було реорганізовано в Провінціальний комітет, що мав зв'язки з Варшавою, та узгодженості не було. До його складу увійшли полковник Е. Рудницький (голова), прозектор анатомії Київського університету Ісідор Коперницький, студент Антон Юр'євич, вчитель гімназії А. Яблоновський. Комітет розробив план своєї діяльності, передбачав підготовку повстання в усіх тридцяти шести повітах України. Тим часом передова студентська молодь, інтелігенція, офіцери та службовці об'єднувались в гуртки та групи, з яких формувалися повстанські загони. У Києві розповсюджувалися вірші Т.Г. Шевченка, А. Міцкевича, прокламації із закликом надавати допомогу повсталим.

За спогадами Б. Познанського, наприкінці 1862 року «Все польське було охоплене патріотичним ентузіазмом і віддане справі пропаганди...не розуміючи яким чином, якими шляхами повстання відбудеться у нас на Україні, ми жителі цього краю, починаючи від влади до простого народу, відчували наближення чогось незвичайного, мабуть не зовсім небезпечного, але в той же час тривожного» [3].

Уряд активно відслідковує найменші порушення, проводить арешти деяких громадян: «Арестованы были ночью с 31 на 1 января Португалов, Муравский, Бекман, Тащинский, Россинский, Розен, рассажены по трое в крепости» [4], та особливих рішучих мір не приймає. Судячи з донесень, що збереглися в архівах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, основні порушення – це носіння забороненого одягу або окремих його складових (капелюха, свити тощо), виконання забороненого гімну чи пісні, носіння умовних політичних знаків, медалей [5].

Зі спогадів Б. Познанського дізнаємося про повстання в Києві та прилеглих повітах: « В січні мені довелося приїхати в Київ. Польської молоді було ще бага-

то там, та вона менш за все була схожа на студентів. Довгі ботфорти, чумарки та шкіряні ремні, кинджали та револьвери під верхнім одягом надавали їм бойового та разом з тим оригінального вигляду. «Коронаржів» в Києві вже не було. Вони або виїхали в Царство Польське, або роз'їхалися по шляхетських домівках південно-західного краю. Антагонізму, що був до цього між університетською молоддю та їх старшим поколінням – поміщиками та взагалі панамі, вже не було. Молодь їздила з Києва до повітів, або спілкувалася з панамі, що приїздили до Києва. Загальне захоплення польської молоді мріями про повстання, його підготовка так були видимі і так мало сховані, що було не зрозумілим відношення адміністрації до всього, що відбувалося на її очах» [6].

Військовий жандармський нагляд в Києві було на той час посилено, про це свідчать донесення, відношення листи та накази [7].

Той же Б. Познанський у своїх спогадах пише: «Поліція знала все про підготовку повстання, та що там поліція, всякий, хто не закривав очі на події в місті, міг назвати якщо не всіх, то багатьох з тих, хто задумав вже йти до повстанців. Між іншим, я зустрівся в Києві з своїми товаришами ... Деякі, як я й думав, були дуже близькі до повсталих. Я доводив безцільність і небезпечність задуманого. Мені запропонували зустріч з декількома особами в будинку, здається, Кардашова, де в 1866 г розміщувалася Либідська частина ... За мною зайшов Вікентій Василевський і ми пішли на цю конспіративну квартиру. Там вже були Готфрід Пршедпелський та Антон Юр'євич, спокійний, серйозний, розумний. Він погоджувався з більшістю моїх переконань, суть яких була зрозуміла: Україна край руський, народ не довіряє полякам та при першому спалаху піде проти них, при такій малій кількості повстанців і мріяти не можна про будь який виступ проти вже війська, навіть без підтримки народу». «Справа зайшла дуже далеко, втримати нас від руху вже не можна, залишається лише, за можливість, краще скерувати її», – говорив він. Можливо, що ми загинемо, продовжував він, все закінчиться повним фіаско, та щоб ми не зробили, все це залишиться яскравою стрічкою в нашій історії та традиціях. Це підтримає дух боротьби для майбутніх поколінь» [8].

Доля так склалася, що автор більше не зустрівся з повсталими. Їх було побито селянами в селі Солов'ївці в день виходу з Києва. «В числі інших повстанців – Пршедпельського вбито сокирою, а Юр'євича і Василевського покалічено. Юр'євич втік за кордон, а Василевський досі перебуває в Сибіру, де після визволення від каторги, як медик він залишився фельдшером в якомусь військовому загоні в Забайкаллі» [9].

Дійсно, ситуація на Україні була складною. За століття гноблення польською шляхтою підвладного народу склався стереотип про поляків як гно-

бителів, тим паче, що в основному повстання готували студенти – вихідці з багатих верств. Важко було повірити, що вони захищатимуть інтереси більшості – селян. Тим більше, що серед повсталих поляків не було єдності. Поділ на «червоних» та «білих» було свідченням цього.

Цікаві факти зберегла пам'ять сучасників тих подій. Тогочасні видання з описом та характеристикою повстання на Україні, зокрема на Київщині, дають можливість уявити всю ситуацію. Найцікавіше, що опис подій подано чиновниками, співчуваючими та просто свідками. Ряд архівних документів свідчить про масштабність повстання, не зважаючи на його поразку.

Б. Познанський так описує повстання в Києві: «По Жилинянській та Жандармській вулицях, що перетинали Кузнечну, біг народ в напрямку Великої Васильківської. Виявилось, що бігли подивитися на полонених поляків. Це було те, що ці люди вислужили собі в історії цього краю. Через всю вулицю Васильківську, від тротуару до тротуару повільними кроками рухалися дві шеренги інсургентів зі зв'язаними в ліктях руками. Шеренги склалися з багатьох пар, лікоть до ліктя, по двоє повстанців в різних костюмах, між якими переважали чумарки темно коричневого товстого сукна та великі чоботи. За кожною такою парою йшов, тримаючи в руці вірвовку, якою були зв'язані пари, селянин – українець з палицею. Слідом за цими двома шеренгами тягнулося з півтора десятка бричок, на яких розміщувалося по три-чотири людини інсургентів також зв'язаних руками і також з двома при кожному возу охоронцю-селянину, озброєному палицями. Вся процесія була оточена піхотинцями солдатами з двома вершниками офіцерами. На узбіччі стояли городяни, які знущалися всіляко над повсталими.

Я розгледів поміж полонених декількох знайомих, хоча не відомих мені по прізвищах осіб, двох добре знав: це були посесор з Сухоліс п. П-ського та брат дружини мого дядька Антона С-цького, що проживав в с. Соколовка біля Саливонок. Обидва були з Білоцерківщини.

В ніч на 27 квітня з Києва інсургентів повинно було вийти до 300 чоловік: інсургентів – 100 чоловік, кінноти та 200 піших. Кіннота мала вийти з будинку Ольшанського на Володимирській вулиці, так як він тримав манеж для навчання верхової їзди. У нього було біля 60 коней, інші повинні приєднатися до нього в місці, де з Києва виходить старий Житомирський шлях. Там був призначений збірний пункт і для піших, які повинні були вийти з міста по одинці. Кожен, хто завербував собі десяток бажаючих, мав стати десятником і потім вивести свій десяток до збірного пункту. Особлива партія на трьох фургонах відправлялася по Васильківському шляху. Кожний із десятників призначав особливий збірний пункт для свого десятка. А між іншим,

київська поліція спеціально випустила повсталих. З усіх повстанців захопила лише Грузинського, який помер в арештантській либідської частини, що особливо хвилювало повсталих, так як він був їхнім скарбничим.

У ніч з 26 на 27 квітня інсургенти вийшли з Києва ... Повстанців чекали через Куренівку по шляху в Мостищі, а вони пішли до Біличів на північ та північний захід від Києва, де зразу майже починається ліс. У ньому повстанці вирішили сховатися та вести партизанську війну.

Загін, що вийшов складався з юнаків, які звикли до міського життя, зовсім не пристосовані до пішої ходи, взутих у взуття варшавського виробництва або в франтівські ботфорти від Клюга або Блюнка. Місцевості вони не знали».

Повстання мало слабку організацію, непродуманість маршрутів. То й же Б. Познанський описує подальші події так: «Інсургенти, зібравшись за містом, спішили йти швидше далі, так, що багатьох не дочекалися. Повстанці зайшли подалі в ліс в напрямку Бородянки і дійшли туди під вечір. Перед тим через Бородянку пройшов загін кінноти Ольшанського до Хабного. Змучені незвичним переходом (біля 60 верст), повстанці добрались до економії графа Понятовського в Бородянці і там вирішили зупинитись та захищатися...

Відбулася жорстока битва. Результат бою – біля 70 інсургентів, що залишилися із загону в 150–200 чоловік, було взято в полон, інших перебили рушничними пострілами. Селяни, наполохані подіями, всіляко допомагали військам: супроводжували полонених, підбирали втомлених поляків. Отак дії київських повстанців продовжувалися менше доби, на 28 квітня все скінчилося в справі повстання, а для декого взагалі в цьому світі.

Партія, що виїхала на трьох бриках по Васильківському шляху, до ночі з 27 на 28 квітня, вся вона в кількості 21 чоловіка лежала нерухомо біля волосного правління в селі Солов'ївці. Це була передова молодь того краю, яка розірвала все зі шляхетськими соціальними традиціями, чітко розуміла безглуздість цих традицій і мріяла про встановлення політичної незалежності Польщі, соціальної рівності та особистої свободи в разі перемоги повстання. Та самі вони стали жертвами. Я пам'ятаю декілька прізвищ цих жирондистів: два брата Василевські Вікентій та Олексій, Готфрід Пржедпельський, два брати Пржедемірські, Антон Юр'евич, Болеслав Петинський, Костюшко, Ізбінський, Адольф Перетяткович, Стржемечний, Бобовський, Бесядовський, одеський міщанин Стрельченко.

Ось ця партія виїхала на трьох бричках з будинку Зіменка на Кузнечній вулиці по васильківському поштовому шляху. Всі були достатньо озброєні, навіть мали запас для новоприбулих. Не доїхавши до Василькова, вони звернули вправо і через село Плісецьке вибралися до Мотовилівки, де на

Перепетовому полі розвернули червоний прапор і стали годувати коней. Більш за все це було домовлене місце зустрічі з партією, що вийшла на поля між Гребінками, Вінницькими Ставами, Пологами і Ковалівкою. Та замість повсталіх вони побачили озброєних селян, що вийшли на них. Повстанці повернули на захід на Фастовець ... Справи їх були погані. Вирішили вибратися на житомирський поштовий шлях і їхати на Волинь для з'єднання з Ружицьким.

З Фастівця повсталі поїхали на Фастів, а звідти – на Дідовщину. Скрізь по селах, де вони проходили, піднялося велике хвилювання.

У Солов'ївці, куди вони добралися, їх зустрічало все село і після недовгих перемовин переправило до волосного правління. Повстанці йшли по вулиці, коли хтось крикнув, що треба їх бити і селяни кинулися на повсталіх з сокирами, косами, палицями. Коли прибув на місце події загін козаків, то було вбито 12 чоловік, 9 – тяжко поранені, на всіх сліди побоїв, тяжких ран, скалічені, пограбовані, роздягнуті. Мертвих поховали, а живих перевезли до Брусилова.

Деталі ходу повстання на Білоцерківщині я не знаю, крім того, що один загін повстанців перев'язали біля Мирівки і Розалівки [10].

«У Таращанському повіті було розбито загін, що вийшов з Богуслава Канівського повіта під керівництвом підпоручика Адама Зелинського (Лукіяна Воли). Відшукуючи цей загін, полковник Жуков прибув до с. Луку 28 квітня, де й зустрів велику кількість селян, озброєних косами, готових зустріти повстанців. Біля четвертої години крики та рух сповістили про напад на селян повсталіх ... Загін, розбитий біля Вовкобрунського поля (неподалік) від с. Синиці, втратив понад ста чоловік (85 вбитими та 20 полоненими). Селяни, радіючи, що з ними війська, рвалися до бою так, що їх не можна було втримати ... Залишки повстанського загону були розбиті в Туринському лісі Канівського повіту (повсталі втратили 19 вбитими та 11 полонених. Військо мало 3 поранених, у тому числі одного тяжко. Військо перебувало під керівництвом майора Гессе). Крім цієї справи в Канівському повіті не було сутичок з повсталими» [11].

З опису повстання в Васильківському повіті дізнаємося, що повстанці не мали успіху і були розбиті військами.

Н. Орлову своїм книзі: «Усмирение польського востанія в 1831 и 1863 года», писав: «В Південно-західному краї в кінці квітня з'явилися шайки в Волинській губернії, що прийшли з Галіції, а потім в Київську губернію, особливо в Васильківський повіт в володіння графів Браницьких. В Київській губернії було до 45 тисяч війська. Цього було досить для придушення повстання. До того ж місцеве населення прийняло найактивнішу участь в придушенні виступу. «Золоті грамоти» агітаторів з закликком населення до повстання і обіцянкою наділити їм землю та визволення від податків, не поді-

яли. Духовенство відмовлялося їх читати, а селяни слухати. В селі Насташки повстанці заплатили селянам по 2 рублі кожному за прийняття грамот» [12].

Цікаві факти про рух повстанців мають свідчення В. Рудницького: «Інший загін під керівництвом саперного поручика Зелинського (Лук'яна Волі) мав другорядні збірні пункти. Перші два були Васильківському повіті на кордоні з Таращанським, а третій – в Канівському повіті біля містечка Богуслава. Зелинський повинен був іти від Богуслава по Таращанському повіту в Бердичівський та по дорозі приєднати до себе людей з двох перших збірних пунктів.

На всіх трьох пунктах бажаючі зібралися в малій кількості в ніч з 26 на 27 квітня і вирушили вранці 27 для об'єднання, але васильківсько-таращанські дві партії в перший день були розбиті: одна біля Кислівки, а інша – біля с. Гребінки. Зелинський, зібравши біля Богуслава людей Таращанського та Каневського повітів, рушив запланованим шляхом та 28 квітня був розбитий біля с. Луки, після чого повернувся знову до Канівського повіту, де його остаточно знищено та піймано в Турчинському лісі» [13].

Збереглися цікаві «Записки Українця из времени польського возстанія 1861–1864 годов» М. Чалого: «8 травня. Ще вчора отримано повідомлення, що через Білу Церкву будуть вести полонених поляків, взятих під Тарашею, куди, як відомо, зібралися на свою загибель найкращі сили інсургентів з повітів: Таращанського, Васильківського, Канівського, Уманського, частково Звенигородського. Там були, можна сказати, вершки шляхетської рухавки. Поляки планували взяти Тарашу, виступити на Білу Церкву, а звідти, поповнивши себе селянами, піти на Київ. І вся ця армія складалася не більше, ніж з 600 чоловік, а за словами одного ямщика, із 10 тисяч з кіннотою та артилерією...

У Білій Церкві полонені перепочили. Їх розмістили в одному з хлібних магазинів графа Браницького. Наші білоцерківські пані причащали їх чудовим обідом. Години зо три несли та везли різні наїдки до жовтого будинку з запеченими індиками та пончиками на закуску. Такими оваціями повсталих зустрічали не лише в Білій Церкві, а й в Києві» [14].

Під час слідства В. Рудницький розповідає детально за підготовку та проведення повстання: «Проживаючи в місті Києві, я брав верхових коней для прогулянок від берейтора Ольшанського. Десь 20.04.1863 р. я повернувся до манежу коли стемніло; Ромуальд Ольшанський ... попросив зайти мене на чай, де я зустрів декількох молодих людей та жінок, і там познайомився в цей вечір зі студентами Яном Стржеменним, Антоном Юр'евичем та Леоном Сорочинським. За чаєм ми розмовляли про повстання в Польщі, про Лангевича, але розмова була загальна. Юр'евич говорив, що справи там

ідуть чудово, що більш за все, ми скоро побачимо в Києві військо польське і ми розійшлися».

У 1862 році Едмунд Рожицький створив в Києві перший справжній революційний комітет, мета якого – підготовка повстання в Південно-західних губерніях. До складу його ввійшли Ісідор Коперницький, Яблоновський, Олександр Франковський, Антон Юр'євич та Рожицький.

У січні 1863 р., коли в Царстві Польському відбулося повстання, то члени його роз'їхалися, щоб керувати комітетами на місцях. У Києві залишився один Антон Юр'євич. До складу комітету були прийняті Леон Сорочинський та Броніслав Жуцковський, Ян Стржемечний, Йосип Бесядовський, Федор Опоцький. Цей новий комітет розпочав революційні роботи до першого дня повстання. З осіб, що діяли тоді в губернії, я знаю лише деяких революційних начальників: Київського повіту – Цивінський, Сквирського – Геншель, Київського – Карл Мацесвич та начальник революційної пропаганди між селянами в усій губернії – Тарасович. Оскільки в Південно-західних губерніях готувалося не повстання, а соціальна революція, то головний комітет (Рожицького) затвердив видання «Золотих грамот» та доручив Київському комітету зайнятися друкуванням їх. Тоді в Києві студенти мали лише два ручних станка для друкування та лише латинські літери, тому шукали, де надрукувати грамоти руськими літерами. Так вони знайшли духовну типографію Києво-Печерської Лаври і там надрукували «Золоті грамоти» кирилицею. Відгуки, які роздавали селянам разом з грамотами, друкували в квартирі Йосифа Бесядовського в новому будинку на Жандармській вулиці.

Київський революційний комітет мав в місті декілька збірних пунктів:

1. Для ради членів комітету – квартира А. Юр'євича в Старому місті на Малій Володимирській в будинку пана Балясне;
2. Для зустрічей зі студентами та членами організацій – кімнати в манежі берейтора Ольшанського;
3. Для розгляду та нарад з питань міських революційних справ – квартира Козерацького в особистому будинку на розі Шулявської та Кузнецької вулиць;
4. Для зустрічей осіб, що прибували з губернією – будинок Кобиліної на Володимирській вулиці, цю квартиру знімав Леон Сорочинський.

Як тільки в Царстві Польському вибухнуло повстання, Київський комітет активно розпочав підготовку до повстання в місті. Рожицький вимагав, щоб студенти виїхали в свої повіти і там підтримували та розвивали революційний дух. Комітет прийняв постанову, за якою в Києві було сформовано загін для дії в лісі. Необхідна була зброя. Студенти Василевський та Пржедпельський найняли охоронцями на дачі бувшого генерал-губернатора Васильчикова, де збирали та ховали зброю до останньої миті. Зброя, що

зберігалася в оранжереї царського саду, в манежі Ольшанського, в квартирі Йосифа Бесядовського та інших кватирах, перевозилася теж на дачу» [15].

Готувався до повстання і уряд. Зі спогадів Д.А. Мілютіна, дізнаємося, що в «Документі по військам Київського військового округу 22 січня надійшли накази на випадок прояву будь яких шайок. Весь район округу був поділений на військові відділення і в кожному з них призначено військовий начальник. Місцевій поліції наказувалося допомагати військовим начальникам загонів, був наказ їм у випадку прояву шайок намагатися не розганяти повстанців, а захоплювати їх. Для підсилення Київського військового округу військами видане було розпорядження» [16].

Та особливої небезпеки повстання не несло. Уряд боявся чисельного виступу, але насправді виявилось по-іншому. Піднімаючи селян проти влади та існуючих порядків, керівники його не врахували дуже важливу особливість – селянство вважало поляків своїми гнобителями, тож не могло піти за ними, хоча в даному випадку гнобителем виступав російський царизм. Д.А. Мілютін чітко характеризує цю ситуацію: «Селянство в Південно-західному краї, відчуваючи свою силу, озброєні віковою ненавистю до своїх гнобителів-поляків, діяли сміливо і самостійніше ніж сільське населення в Північно-західних губерніях та Царстві Польському. Не чекаючи підтримки від війська, вони самостійно зупиняли повстанців, наздоганяли їх в лісах, перешкождали формуванню загонів, іноді забирали повстанців та доставляли керівництву. Тому в Південно-західному краї, не дивлячись на більш-менш спокійне положення, чисельність арештованих повстанців була велика з самого початку повстання і генерал-ад'ютант Анненков повинен був утворити комісії для розгляду та розподілу захоплених повстанців. Частина з них – більш помітні особистості та керівники передавались до військового суду, інших висилали з краю на службу до війська на Кавказ, в Оренбург чи до Сибіру, більшість з простого народу, втягнутих в повстання майже насильно, відсиляли до рідних, а малолітні віддавались батькам. Висилка повстанців на службу до війська пізніше, коли їх кількість дуже зросла, була припинена» [17].

Повстання сколихнуло Київщину. Мети не було досягнуто, та молоді люди не стояли осторонь, а всіляко намагалися сприяти визвольному руху. Розправа над повсталими не злякала суспільство, хоча наслідки були трагічними.

«В мій приїзд до Білої Церкви місто було якесь пригноблене, скорботне. Багато молодих людей вийшло звідси в повстання, багатьох з них на той час було убито під Мирівкою, в Солов'ївці та Бородянці, а також під Тарашею, всіх інших було проведено з осоромленням по Україні або були вже в Київській фортеці. Осмислюючи події, на онові доступних мені даних, приходжу до

висновку, що є різниця в імпульсах, що підняли поляків в Царстві Польському і в нашому краї, що окрім зовнішніх впливів, загальних причин, революційний рух шляхти в південно-західному краї носив на собі відображення початку пробудження. Пробуджувалася від морального сну і наша шляхта, але не мала іншого підґрунтя, окрім польського розвитку, вихована лише на польських традиціях, нічим особливим не залучена до діла загальноросійського, вона і не могла інакше, як лише в напрямку чисто польському, причому польсько-патріотичному, прокинутись від цього сну» – згадував Б. Познанський [18].

Отже, революційний рух в Царстві Польському став приводом для продовження боротьби проти царизму в Російській імперії. Ряд попередніх повстань на теренах України (декабристів у 1825 р., студентів-поляків у 1831 р.), що закінчилися поразкою, були лише зразком для подальшої боротьби за свободу від царизму. Не маючи достатнього досвіду, чудово розуміючи можливість поразки, повсталі свідомо йшли шляхом, що вів до визволення від гніту. Сучасники не засуджують повсталих, навіть чиновники в своїх спогадах лояльно ставляться до подій. Та жорстока машина царизму ще була достатньо могутня, хоч кожне повстання на території імперії було свідченням її загнивання та занепаду. Ціною свого життя борці проклали шлях майбутньому.

Джерела та література

1. Русско-польские революционные связи. Сб. материалов и документов. – М., 1963. – Т. 2. – С. 60.
2. Там само. – С. 60.
3. Познанский Б. Воспоминания о польском восстании на Украине 1863 г. // Киевская старина. – 1885. – Т. 13. – № 9–12. – С. 437.
4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 707, оп. 261, спр. 2, арк. 9–10.
5. Там само, ф. 488, оп. 1, спр. 1–159.
6. Там само, ф. 442, оп. 810, арк. 33–40; ф. 1128, оп. 1.
7. Познанский Б. Воспоминания о польском восстании на Украине 1863 г. / Киевская старина. – 1885. – Т. 13. – № 9–12. – С. 438.
8. Восстание 1863 г. Документы и материалы (1856–1862 гг.). – К., 1963. – С. 17, 29, 31, 41, 44, 46, 93, 107, 159, 160, 173.
9. Познанский Б. Вказана праця. – С. 439.
10. Там само. – С. 440.
11. Там само. – С. 451.
12. Возстание поляков в Юго-Западной России в 1863 г. – К., 1863 г. – С. 16.
13. Орлов Н. Усмирение польского возстания в 1831 и 1863 годах. – М., 1912. – С. 41.
14. Следственные показания о восстании 1863 г. Показания В. Рудницкого. – М., 1912. – С. 258.
15. Чальый М. Записки Украинца из времени польского возстания 1861–1864 г. – К. : в университетской типографии, 1869.
16. Следственные показания о восстании... – С. 260.
17. Милютин Д.А. Воспоминания 1863–1864 г. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 97.
18. Там само. – С. 98.
19. Познанский Б. Вказана праця. – С. 588–610.

Новикова-Вигран О.С. Польское восстание 1863–1864 гг. на Киевщине в документах и воспоминаниях современников

В статье отражено революционное движение в Царстве Польском, которое стало поводом для продолжения борьбы против царизма в Российской империи. Ряд предыдущих восстаний в Украине, закончившихся поражением, были лишь образцом для дальнейшей борьбы за свободу против царизма. Не имея достаточного опыта, прекрасно понимая возможность поражения, восставшие сознательно шли путем, который вел к освобождению от гнета. Однако, жестокая машина царизма еще была достаточно мощная, хотя каждое восстание на территории империи было свидетельством ее загнивания и упадка. Ценой своей жизни борцы прокладывали путь к будущему.

Ключевые слова: повстанцы, поляки, Царство Польское, Киев, уезд.

Novikova-Vygran O.S. Polish insurrection of 1863–1864 in Kyiv area by documents and memories

The article reflected the revolutionary movement in the Kingdom of Poland, which was the reason for the continuation of the struggle against the Tsarist Russian Empire.

Previous unsuccessful uprisings in Ukraine became the pattern for future struggle against the Tsar Regime. Although the rebels did not have an experience and understood possibility of defeat, they consciously choose the way of freedom. Although each new uprising was the evidence of decline of Empire, the Tsar Regime yet had been so cruel and powerful. The rebels paved the way to future at the expense of own life.

Key words: rebels, Poles, The Kingdom of Poland, Kiev, powiat.

Подано до друку: 14.11.2016 р.

УДК 528.9:94(477.53)

КАЛАШНИК Є.С.

Полтавський полк на давніх картах

У статті розглянуто історіографію досліджень давніх карт для Полтавського полку, проаналізовано картографічну традицію зображень полку та земель, що входили до його складу протягом кінця XVI – кінця XVIII ст., узагальнено дані картографічних зображень та попередніх реконструкцій.

Ключові слова: Полтавський полк, картографія, карти XVII–XVIII ст., карта Полтавського полку.

Давні карти Українських земель привертають увагу дослідників Козацької доби з часу археологічних з'їздів [25; 43]. Закономірність цієї практики диктується, по-перше, цікавістю та виключним потенціалом картографічних джерел для вивчення фортифікації і архітектурного планування міст, містечок, шляхів XVI–XVIII ст. [29, с. 28]. З іншого боку, бідність документальних свідчень, а часом їх відсутність, складність в інтерпретації археологічних знахідок вимагають залучення ширшого кола джерел. Таким чином, давні карти являють собою закономірне графічне доповнення до історико-археологічних відомостей щодо локалізації населених пунктів та зв'язків між ними. На меті нашої розвідки стоїть аналіз картографічних відомостей про Полтавський полк